
**KŪRYBIŠKUMO IR SOCIALUMO SANTYKIS:
SOCIOKULTŪRINIAI, EKOLOGINIAI, KOMUNIKACINIAI
IR VIZUALINIAI KONTEKSTAI**

**ŽMOGAUS IR GAMTOS SANTYKIO PROBLEMA:
EKOCENTRINĖS PASAULĖŽIŪROS IŠTAKOS**

Jūratė Mackevičiūtė

Šiaulių universitetas

Filosofijos ir antropologijos katedra

P. Višinskio g. 38, Šiauliai

El. p. j.mackevic@gmail.com

Žmogaus ir gamtos santykio etinė problema nėra tik šiuolaikiniame pasaulyje aktuali ir tik šiandien iškelta. Mechanistinis pasaulio suvokimas bei tolesnė gamybinių santykių raida humanistinį žmogaus ir gamtos santykių harmonijos supratimą transformavo į utilitarinį-gamybinį racionalizmą, gamtą suvokiant vien kaip žmogaus reikmių tenkinimo šaltinį ir priemonę. Etinė teorija, kaip praktinės filosofijos šaka, visada reagavusi į visuomenės gyvenimo tėkmę, dvasines individo reikmes bei naujausias mąstymo tendencijas, modernybės filosofijoje, išivyravus antropocentrinei pasaulėžiūrai, gamtą, kaip eksperimentinio pažinimo objektą, paliko už dorovės ribų. Tradicinė moralės filosofija žmogaus ir gamtos santykio problemai neskyrė dėmesio. Jeigu filosofai ir domėjosi gyvūnų ir kitų gamtos objektų moralinio statuso klausimu, tai tik tam, kad juos, kaip, pvz., R. Descartes'as, išbrauktų iš etinio dėmesio sferos. Netgi XX a. viduryje aplinkos etika, kaip filosofijos tema, buvo neišsivaizduojama. Tačiau nepaisant to, dar iki gamtos apsaugos amžiaus gamtos moraliniu statusu domėjosi filosofai, kurių kūrybinės išvalgos ekologinės etikos srityje buvo pritaikytos tik XX amžiuje. A. Schweitzerio „didžiosios pagarbos gyvybei“ principo traktavimas, išsiskyręs ne tiek logika, kiek misticizmu, numatė šiuolaikinės ekologinės filosofijos atsiradimą. H. D. Thoreu, J. Muiras plėtojo moralės sistemas, numatančias pareigas ne tik žmonių savitarpio santykiuose. Kita vertus, mechanistinei gamtos sampratai priešpriešintos teorijos, iškėlusios natūralios gamtos, gamtos kaip vertybės, žmogaus ir gamtos harmonijos idėją, sudarė XX a. ekocentričių teorijų plėtotės gaires, dominuojančias šiuolaikinės filosofijos koncepcijose.

XVIII–XIX a. pradėjo formuotis kritikuojančios dorovinį asmenybės ribotumą, beatodairišką jos tolimą nuo gamtos ir vientiso požiūrio į pasaulį praradimą tendencijos, priešingos mechanistinei gamtos sampratai, įgavusios naivų ekologinį žmogaus ir gamtos santykio problemos suvartimo aspektą. Aplenkdami savo epochos mechanistinio racionalizmo teorijų formuojamą požiūrį į gamtą ir žmogų, dorovinio pobūdžio idėjas išsakė J. J. Rousseau, G. Leibnizas, J. Locke'as, F. Schellingas, K. Linnaeus, G. de Buffonas.

Pirmasis, kritiškai reagavęs į Vakarų Europos civilizaciją, paremtą mechanistine gamtos samprata, buvo XVIII a. prancūzų mąstytojas J. J. Rousseau, kurio minties racionalumas glūdi tiesos ieškojime gamtoje bei tradicinės visuomenės atsisakyme. Jis kritikavo kultūrą kaip veiksni, nutolinantį žmogų nuo gamtos ir prievartaujantį jo prigimtį. Rousseau teigė, kad nuo gimimo momento žmogus yra valdomas natūralaus gerumo ir viskas, kas ateina iš gamtos, tarp jų ir žmogus, yra gera.

Mechaninio racionalizmo tendencijoms, įsitvirtinusioms XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje, savo teoriją priešpriešino G. Leibnizas. Jo nuomone, bet kuris gyvos būtybės organinis kūnas yra dieviškoji mašina, kuri pranoksta bet kokią mašiną. Harmonija egzistuoja tarp galutinių ir veikiančiųjų gamtos priežasčių, tarp fizinio gamtos pasaulio ir dorovinės laimės. Leibnizo teigimu, mūsų pasaulis gali būti sukurtas ir atkurtas tik natūraliu būdu.

Leibnizas skelbia istorizmo ir visų reiškinių sąveikos principus, teigdamas, kad egzistuoja glaudus ryšys tarp žmonių ir gyvūnų, tarp gyvūnų ir augalų, pagaliau tarp augalų ir iškasenų. Iškasenos susijusios su kūnais, kurie mums atrodo negyvi ir beformiai. Gamtos reiškinių dėsningumas sukuria grandinę. Taip Leibnizas formuluoja nenutrūkstamą gamtos kūnų priklausomybės grandinę, kuri buvo žinoma dar antikoje ir paplito XVIII a. gamtotyroje.

Išskirtini J. Locke'o minčių etiniai-ekologiniai aspektai. Jo teigimu, ikivalstybinis žmonių būvis – ne „karas prieš visus“, o laisvės ir lygių galimybių, taikaus sambūvio būseną. Pasak Locke'o, netgi „Adomas, turėdamas ypatingas, Dievo dovanotas teises, nesiekė tokio pasaulio valdymo, į kurį pretenduojama dabar. Pirmykščiame būvyje nebuvo savivalės, nors žmogus tokia būvyje turi neribotą laisvę savo ir nuosavybės atžvilgiu, tačiau neturi laisvės sunaikinti save ar kokią kitą būtybę“ (Locke 1977: 75).

Natūraliai gamtos dėsnių valdomas buvimas privalomas viskam, kas egzistuoja. Čia filosofas išskiria nuosavybės teisę. Laikui bėgant pagrindiniu nuosavybės objektu tampa ne žemės vaisiai, ne gyvūnai, apie kuriuos kalbėjo Locke'as, bet pati žemė. Nuosavybės matą nustato pati gamta priklausomai nuo to, kiek įdėta darbo ir kokie žmogaus poreikiai.

„Gamtos filosofijos elementuose“ Locke'as išdėstė biogeosferos charakteristiką, pabrėždamas žmogaus ir gamtos vienovę. Jis rašė: „stiprus žemės paviršius, ant kurio mes gyvename, vadinasi dirva, turinti savyje daugybę kūnų. Dirva yra tas žemės apvalkalas, kuris, veikiamas oro, maitina augalus. Žemės paviršius padengtas tokiu sluoksniu, kuriame maistą randa visa, kas gyva gamtoje“ (Locke 1977: 29).

Žmogaus ir gamtos vienovės sampratą padėjo formuoti ir natūralizmas – filosofija, kuri orientuojasi į natūralų pasaulį kaip savo idealą. Pagal šią teoriją, gamta savo įvairiose manifestacijose yra žmogaus vadovavimo modelis. „Būti natūraliam“, „tegu gamta rodo kelią“, „gyvenkime natūraliai“, „grįžkime į gamtą“ – tai yra įprastos frazės, kurios pasako, kad natūralus gyvenimas yra geriausias.

Natūralizmas, kritiškai reaguodamas į Vakarų Europos civilizaciją, paremtą mechanistine gamtos samprata, teigia, jog mes privalome grįžti į ankstesnius laikus, kai žmonės gyveno harmonijoje su natūraliąja aplinka. Šios teorijos esmė – kvietimas grįžti prie ankstesnio gyvenimo, prie natūraliai būtinos mitybos ir aprangos bei pasitenkinimo jomis pagrindinių principų. Mes turėtume gyventi daug paprasčiau, net primityviau, taip, kad būtume išvien su gamta, kuri yra mūsų namai.

Akivaizdžiai šis natūralizmo tipas yra atkirtis į tam tikras modernaus gyvenimo ypatybes, pavyzdžiui, pramoninį užterštumą, chemines maisto priemaišas, perpildytus, triukšmingus, nesaugius miestus. Tai atsispindi tokių rašytojų, kaip J. J. Rousseau ir H. D. Thoreau, filosofijos darbuose. Abu šie mąstytojai, mano nuomone, gali būti vadinami svarbiomis natūralizmo figūromis, nes kiekvienas jų atskirai padėjo sukurti mūsų modernaus laiko sąjūdžio „būk natūralus“ mentalitetą.

XVIII a. prancūzų mąstytojas švietėjas J. J. Rousseau, kurį švietimo projekto kritikoje mini T. Adorno, racionaliai aiškinęs materialųjį pasaulį, siekė palaipsniui perorganizuoti visuomenės gyvenimą pasitelkdamas mokslą ir žmonių apšvietą. Č. Kalendos teigimu, „jis atkreipė dėmesį į sudėtingą gamtos, kultūros bei civilizacijos sąveiką, kritikavo kultūrą kaip veiksnį, nutolinantį žmogų nuo gamtos ir prievartaujantį jo prigimtį, bei palaikė gamtai palankų principą, teigiantį, kad nuo gimimo

momento žmogus yra valdomas natūralaus gerumo“ (Kalenda 1998: 8). Viskas, kas ateina iš gamtos, taip pat ir žmogaus gyvenimas, yra gera. Rousseau nemini, kad žmogus savo originalioje laukinėje būsenoje gyvena idealų gyvenimą. Pirmykštis žmogus gyvena pasikliaudamas apetitu ir instinktų troškimais, o ne teisingumu ir morale. Pirmykštis žmogus buvo iš esmės laimingas, gyvendamas pagal savo pirminius poreikius ir nustatytą pusiausvyrą su gamta. Rousseau remiasi prielaida, jog būta laisvos prigimtinės žmogaus būsenos, kai žmogus, kaip tvirtas vienišius, gyvena tik pagal prigimties tvarką. Jis visiškai galėjo pasikliauti savo jausmais.

Rousseau, kaip natūralistas, įsitikinęs, jog žmogaus gerumas yra įgimtas ir turi būti ugdomas. Tokie dalykai, kaip neturtas, nedarbas, griežtas darbo pasidalijimas, neteisingas gėrybių pasiskirstymas, yra dirbtinai sukurtos aplinkybės, neleidžiančios mums realizuoti „gamtą viduje“ (Ruso 1979). Vis dėlto sąžinė, sekdamą gamtos tvarką ir nepaisydama įstatymų, laikosi savo: nors modernios civilizacijos nelaimių paveikta, ji gali vesti žmogų iš natūralios padėties į išnykimą. Žmogus yra kilnus kaip laukinis, bet apgailėtinas civilizacijoje.

Pasak Rousseau, žmogus mąstydamas kuria vaizdus, kurie jam pakeičia tikrovę ir tampa gyvenimo gairėmis. Kaip matome, šiuo atveju refleksija, atskyrusi žmogų nuo natūralių poreikių tenkinimo ir skatinusi dirbtinį aktyvumą, sukėlė daugybę ydų ir suardė pirminį žmogaus vientisumą. Gamtos pasaulis yra dieviškai sutvarkytas, todėl gėris yra gyvenšana, atitinkanti gamtą.

Rousseau, išskirdamas „pilietinę būseną“ ir „natūralią būseną“, idealizavo žmogaus būties natūralumą. Su „natūralia būseną“ jis siejo laisvę ir lygybę, dorybę, meilę, humanizmą. Ši Rousseau žmogaus dorovinio santykio su gamta koncepcija panaši į šiuolaikinius filosofinius dabartinės ekologinės krizės tyrimus, apimančius žmogaus prigimties ir pažinimo esmės aiškinimus. Nors tiesiogiai apie ekologines žmogaus santykio su gamta problemas Rousseau nemastė, tačiau jo pažiūros sudarė naujų žmogaus ir jo natūralios prigimties sampratų, kurios susiklostė romantizme ir klasikinėje vokiečių filosofijoje, istorines ir teorines prielaidas.

Prie Šviečiamosios epochos ideologų, kurie dažniausiai buvo mąstytojai – enciklopedistai, jungėsi gamtotyrininkai, XVII a. mokslinės revoliucijos sekėjai. C. Linnaeus buvo naujųjų laikų natūralistas, 1735 m. išleidęs „Gamtos sistemą“, kurioje aprašyti gyvūnai, augalai ir mineralai. Jis nesutiko su La Mettrie koncepcija – žmogus kaip mašina ir žmogus

kaip augalas. Jo įrodinėjo šalies tyrinėjimo naudingumą įvairiais aspektais: gamtos, ūkio, gyventojų. Jo žodžiais tariant, žmogus atrado „gamtos organizuotumą“, kuris nurodo kelią į neapbrėpiamą naująją sritį (Manes 1992). Žmogus – tai paskutinis ir pats iškilusias gamtos tarnas, o jo naudai ir patogumui tarnauja visi daiktai. Jis palaiko reikalingą pusiausvyrą gamtoje taip, kad tai, kas nenaudinga, per daug neišsigalėtų. „Netgi pats žmogus paklūsta šiam gamtos dėsniui. Tiesa, dauguma ligų išplinta tankiausiai apgyventose teritorijose, ir manau, jog karai vyksta ten, kur gyventojų per daug. Kada gyventojų padaugėja, sumažėja jų galimybės, nes pavydas ir blogis sustiprėja. Taigi karas visų prieš visus“ (Manes 1992: 37). Reikia pasakyti, kad panašų požiūrį galima charakterizuoti kaip naivų ekologinį, būdingą visai Šviečiamajai epochai.

G. de Buffonas teigė, jog gamta yra dėsnių sistema, nustatyta Kūrėjo tam, kad egzistuotų daiktai ir gyvų būtybių seka. Gamta nėra daiktas, nėra būtybė, nes ta būtybė būtų Dievas; ją galima laikyti gyvąja, neišmatuojama galybe, kuri apima visa, kas egzistuoja. Dieviškoji galybė pasireiškia gamtos galybėje; kartu tai priežastis ir pasekmė, modusas ir substancija. Gamta skiriasi nuo žmogaus darbų, nes jo kūriniai tik negyvi gaminiai. Ji pati yra amžinai gyvas kūrinys ir kūrėja, aktyviai dirbanti su ta pačia medžiaga, kuri niekada nesibaigia.

Anot Buffono, Dievas, pasilikęs sau teisę naikinti ir kurti, perdavė gamtai vystymosi, keitimo, kūrimo galimybes. Vadinasi, viskas buvo sukurta ir niekas nesunaikinta; gamta balansuoja tarp šių dviejų kraštutinių, niekada per daug nepriartėdama nei prie vieno, nei prie kito.

Buffonas, išreikšdamas savo antropocentrinę pasaulėžiūrą, teigia, kad gamta yra išorinė dieviškosios galybės aukštybė, o žmogus stebi ir tyrinėja ją, kildamas link dieviškosios galybės. Jo kūryboje yra ir ekofobiškų minčių apie natūralią gamtą, kviečiančių pažvelgti į tas erdves, tas liūdnas vietas, kur niekada negyveno žmogus, apaugusias tankiais ir tamsiais miškais... Buffonas rašė: „kokia atstumianti ši laukinė gamta! Tik žmogaus kūrybiškumas gali padaryti ją malonią ir gyvą: nusausinti pelkes, atgaivinti apmirusius vandenį, priversdamas juos tekėti, padarydamas iš jų upes ir kanalus. Žmogaus rūpesčio dėka gamta taps tarsi nauja, tvarkinga ir graži. Žmogus yra pats puikiausias gamtos kūrinys, jis tobulėja kartu su ja, atrasdamas ilgai slėptus, neregėtus turtus“ (Manes 1992: 42).

Pasak Buffono, žmogus valdo ir taurina gamtą. Jis valdo gamtą tol, kol yra nugalėtojas. Tai, ką pavyksta užvaldyti, žmogus gali išlaikyti

nuolat rūpindamasis ir atkurdamas. Nustojus rūpintis, viskas apmiršta, išnyksta žmogaus darbai, kūriniai sunyksta ir užklojami dulkėmis. Ilgainiui žmogui belieka gailėtis praradus tai, kas buvo pasiekta ir sukurta. Žmogus, kuris yra stiprus tik būdamas vieningas su panašiais į save, kuris laimingas tik gyvendamas taikiai, turi kovoti, kad išgyventų. Tačiau pakerėtas godumo ir apakintas ambicijų, jis atsisako humaniškų jausmų. Taip visos pastangos atsigręžia prieš jį patį, jis siekia susinaikinimo ir iš tikro susinaikina. Tačiau Buffonas pastebi, kaip tokia būtybė, naikinanti save ir gamtą, gali ją ir taurinti.

Nors Buffonas iškelia gyvybės išsaugojimo idėją, tačiau jo mintys patvirtina Šviečiamosios epochos įsitikinimą, jog žmogus yra aukščiausias ir tobuliausias gamtos kūrinys. Beje, septintoji Buffono epochos samprata vėliau buvo plėtojama kitų filosofų: V. Vernadskis ją traktavo kaip noosferos pradžių (gr. *noos* – protas, *sphaira* – sfera, sritis). Noosfera – planetos dalis, veikiama žmogaus veiklos. Pabrėždamas žmogaus veiklos gamtoje vaidmenį suvokiant pasaulį, noosferos sampratą pirmasis formulavo prancūzų filosofas ir matematikas E. Le-Rua.

Naujųjų amžių antropologija per daug toli nuėjo natūralizmo keliu. O tai grėsė esminei humanizmo idėjai, nes žmogaus esmę ir vertę lemia ne jo gamtinė prigimtis, nors jis ir neįmanomas be pastarosios. To meto antropologija buvo istorinė ir teorinė prielaida naujų žmogaus ir jo natūraliosios prigimties sampratų, susiklosčiusių romantizme ir klasikiniėje vokiečių filosofijoje. Romantizmas – tai paskutinis „bendras“ visai Europai požiūris į pasaulį. Jis atsirado Vokietijoje kaip reakcija į vienašališką proto garbinimą Šviečiamajame amžiuje. Romantizmo esmę atspindi žodžiai *jausmas*, *fantazija*, *išgyvenimas*, *ilgesys*. kažko tolimo ir nepasiekiamo ilgesys – tipiškas romantikų bruožas. Romantikai taip pat ilgėjosi tolimų kultūrų, pvz., „Rytų šalies“ ir jos mistikos (Brenner 1989).

Vienas pagrindinių romantizmo bruožų – gamtos ilgesys ir gamtos mistika. Rousseau paskelbtas šūkis „atgal į gamtą“ tik romantizmo epochoje įgavo sparnus. Atgimus senajai kosminei savimonei, į gamtą imta žiūrėti kaip į visumą. Švietėjai aiškino žmogaus santykį su gamta remdamiesi mokslu, o romantikai vėl ėmė jį mistifikuoti. Buvęs racionalizmas ir optimizmas pakeičiamas tragizmu ir pesimizmu. Atsirado „pasaulinio blogio“, „likimo dramos“ temos. Racionaliai Šviečiamosios epochos kultūrai buvo priešpriešinamas natūralizmas, orientuotas į susi-

liejimą su gamta.

Romantizme žmogaus filosofija buvo pakeičiama estetika, nes buvo manoma, kad meno paskirtis – žmogaus vienovės atkūrimas. Remiantis I. Kanto estetinė teorija, meninė kūryba buvo laikoma amžinu ir tikru filosofijos pagrindu, kuris išsprendžia žmogaus būties problemas, susijusias su jo neatsiejamu priklausymu gamtiniam pasauliui. Menas buvo interpretuojamas kaip metafizinis pasaulio pagrindas, o pasaulis – kaip estetinis fenomenas. Gamta neteko objektyvios realybės statuso. Ji – sudvasintas, bet nesąmoningas meno kūrinys. Žmogaus ir gamtos vienovės negalima nei paaiškinti, nei suprasti, ją galima tik stebėti bei intuityviai išgyventi. Estetizuotas gamtos modelis vaizdavo ją kaip neskaidomą organinę vienovę, kuri nėra duota, bet visą laiką atsiranda ir kurioje universaliai sutampa materija ir dvasia. Žmogus kaip mikrokosmosas susilieja su pasauliu, jis yra natūralaus proceso centras, bet drauge – pradžia ir galutinis tikslas.

Palyginti su švietėjais, romantikai žmogaus ir gamtos vienovę atskleidė pirmiausia estetinėmis priemonėmis, žmogų su gamta siedami ne išoriniais mechaniniais saitais, bet imanentiškai, subjektyviai. Ši natūralų ryši romantikai siekė sužmoginti, sukultūrinti.

Kanto filosofija žymi žmogaus dorovinio santykio su gamta interpretacijos naują teorinę ribą. „Sprendimo galios kritikoje“ Kantas nagrinėja žmogaus ir gamtos santykių gnoseologinį, etinį ir estetinį ryšį. Jis kelia klausimą: ar gamta turi būti aiškinama mechaniškai ar teleologiškai? Iki Kanto žmogaus ir gamtos santykis buvo aiškinamas einant nuo gamtos prie žmogaus; žmogiškasis pasaulis aiškinamas analogiškai su gamtiškuoju. Kantas to santykio pagrindu laikė žmogaus subjektyvumą. Pasak Kanto, žmogaus santykis su išoriniu pasauliu, taigi ir su gamta, nėra natūralus. Gamta žmogui neegzistuoja grynu pavidalu. Žmogaus santykis su gamta nulemtas jo interesų bei tikslų.

Iš Kanto filosofijos išplaukia žmogaus kaip gamtos ir kultūros vienovės ir kartu antinomijos koncepcija, kurios svarbiausia mintis yra ta, jog gamta neužbaigia formuoti žmogaus, ir jis, išeidamas iš jos, pats toliau tobulėja kurdamas kultūrą. Tačiau Kantui antinomijos yra tik grynojo proto prieštaravimai, kurių nepažįsta praktinis protas, todėl jis siekia moraliniu pagrindu gamtos (natūros) ir kultūros harmoningos vienovės.

Kanto „grynasis protas“ suvokė amžiną (antinomišką) žmogaus santykio su gamta prieštaravimą, o G. Hegelis, teigdamas „pasaulinį

protą“, išsprendė tą prieštaravimą pajungdamas ir gamtą, ir žmogų, ir kultūrą išoriniam, jų atžvilgiu objektyviam loginiam procesui. Hegelio požiūris į žmogaus ir gamtos santykį išreikštas jo antropologijos bei jos objekto samprata, visai neminint žmogaus, vartojant tik *dvasios* ir *sielos* sąvokas. Klausimą apie žmogaus ir gamtos santykį jis pakeičia tradiciniu sielos ir kūno dualizmu. Žmogus santykiauja su gamta tik tiek, kiek jo kūnas varžo sielą ir teikia jai išorinių pojūčių. Pati gamta yra ne kas kita, kaip *dvasios* kita-būtis. „Dvasia, kaip tokia, tapo gamtos tiesa“ (Brennan 1988: 62). Taigi filosofai švietėjai aiškino žmogaus ir gamtos ryšį, eidami nuo gamtos prie žmogaus, o Kantas, sekdamas Rousseau, paženklino šį santykį subjektyviuoju, t. y. žmogiškuoju, veiksniu. Hegelis žmogų ir gamtą aiškino absoliučios *dvasios* samprata. Jo sistemoje be gamtos filosofijos nėra *dvasios* filosofijos.

Kantas, išskyręs žmogaus priklausymą gamtinei būtinybei ir moralei laisvei, siekė abiejų pradų harmoningos vienovės kultūros bei dorovės pagrindu. Kantas prieštaravimą suprato kaip „grynojo proto“ reiškinį (antinomiją), o Hegelis prieštaravimą tarp *dvasios* (sielos) ir kūno padarė visuotiniu visos savo filosofinės sistemos principu.

L. Feuerbachas taip pat domėjosi gamtos giluma, bet tarsi iš kitos pusės – ne tokios paslaptingos. Savo mokymą jis skyrė gamtos reabilitavimui, jos išaukštinimui. Hegelio antropologijos kulminacija buvo sielos išvadavimas iš kūno, siekiant *dvasios* valios laisvės, o Feuerbachas, remdamasis svarbiausia stoikų nuostata – gyvenimas pagal gamtą, – paneigė jo spekuliatyvias pastangas teigdamas, kad gamta ne tik sukūrė paprastą skrandžio dirbtuvę, ji taip pat pastatė smegenų rūmą; gamta priešinasi tiktai fantastinei laisvei, o su protinga laisve ji nesudaro prieštaravimo (Foerbachas 1985).

Niekas filosofijoje, be Feuerbacho, siekusio gamtos mokslo, technikos ir švietimo pažangos, nebuvo taip išryškines neskaidomos žmogaus ir gamtos vienovės humanizmo ir žmogaus, *dvasinės* emancipacijos vardan.

Mechanikos dėsniams pavaldžios gamtos sąvokai, kurią plėtojo prancūzų materialistai ir matematinės-eksperimentinės gamtotyros atstovai, savo teoriją apie gamtą priešpriešino F. W. Schellingas. Dar R. Descartes'as ir D. Hume'as išvedė aiškia ribą tarp „aš“ ir „tįsiosios“ tikrovės. I. Kantas taip pat atskyrė pažįstantįjį „aš“ nuo gamtos „savaime“. Romantizmo epochoje buvo teigiama, kad gamta yra vienas visa apimantis „aš“, „pasaulio siela“ arba „pasaulio *dvasia*“.

Bandydamas panaikinti ribą tarp „dvasios“ ir „materijos“, Schellingas teigė, kad visa gamta – žmogaus siela ir fizinis pasaulis – yra vientelio Dievo, arba „pasaulio dvasios“, apraiška. Pagrindinė problema, kurią sprendžia Schellingas, yra subjekto ir objekto, dvasios ir gamtos, idealybės ir realybės priešybių vienybė. „Gamta turi būti regimoji dvasia, o dvasia – neregimoji gamta. Tad čia, absoliučioje dvasios mumyse ir gamtos ne mumyse tapatybėje, turi išsispręsti gamtos ne mumyse galimybės problema“ (Schelling 1995: 45). Jis manė, kad materijoje slypi protas, nes visur gamtoje galime nujausti vienijančią dvasią. Pasaulio dvasią Schellingas išvelgė gamtoje, bet tą pačią dvasią matė ir žmogaus sąmonėje. Schellingo teigimu, gamta, o ne istorija yra tikroji žmogaus dvasios vieta. Dar tuo metu Schellingas pranašišškai jautė grėsmę, glūdinčią loginėse ir matematinėse gyvosios gamtos konstrukcijose, į kurias buvo spraudžiama į jokias lygtis, jokias formules ir jokias teorijas netelpanči gamta. Schellingui rūpėjo ne gamtos užkariavimas, bet harmoninga žmogaus ir gamtos pusiausvyra. Schellingo gamtos filosofijoje gamta kaip subjektas yra absoliutus produktyvumas, o gamta kaip objektas – tiesiog produktas. Jei egzistuočiau tik grynasis produktyvumas, neatsirastų joks apibrėžtas dalykas. Todėl turi egzistuoti atoveikis kaip tam tikras pasipriešinimas, iš kurio atsirastų pavidalai. Pasipriešinimą sąlygoja pati gamta, jis atsiranda jai pačiai virstant objektu. Dėl šių priešpriešiais veikiančių jėgų gamta nuolat yra tapsmas. Tariamasis produktų rimties būvis yra nuolatinis jų atkūrimas, nuolatinis naikinimas ir naujas kūrimas.

Ši teiginį Schellingas iliustruoja upės pavyzdžiu: upei tekant, dėl kūrų pasipriešinimo vandenyje susidaro įvairūs sūkuriai. Tačiau juos sukurtis priešinga kryptimi priverčia tekančio vandens jėga. Todėl vandens sūkurių buvimas yra nuolatinis priešinga kryptimi veikiančių jėgų atsinaujinimas.

Visą gamtą įdvasina kurianti gyvybė. Net vadinamoji neorganinė gamta yra tik nepažadinta, mieganti gyvybė. Net vadinamoji „negyvoji materija yra tik miegantis, tarsi nuo baigtinybės apsvaigęs gyvūnijos ir augalų pasaulis...“ (Esposito 1987: 63).

Gamtoje Schellingas taip pat išvelgė raidą nuo žemės ir akmenų iki žmogaus sąmonės. Jis nurodė tolygų perėjimą iš negyvosios gamtos į vis sudėtingesnes būvių formas.

Atskirų žmonių laisvoje veikloje pasireiškia sielos ir gamtos, subjekto ir objekto, laisvės ir būtinumo dėsningas procesas. Ši procesą at-

skleidžia, pasak Schellingo, ne pažinimas, o tikėjimas, jog istorinis ir dorovinis progresas esąs dievybėje.

F. Schellingo mąstymui būdingas panteizmas, pabrėžiantis žmogaus ir gamtinės aplinkos vienybę, gražino gamtai tikslingumą ir įveikė žmogaus individualizmą. Šis panteizmas intuityviai skleidė didžią pagarbą gamtai, žadino dorovinius jausmus jos atžvilgiu.

Romantikų požiūris į gamtą ypatingas tuo, kad į ją buvo žiūrima kaip į organizmą, tai yra kaip į visumą, kuri nuolat plėtoja savo vidines galimybes.

Mąstytojai „grįžo į gamtą“ ne vien dėl gamtos. Jie kreipėsi į gamtą tada, kai nesutarė su visuomene. Taip elgėsi J. J. Rousseau, L. Feuerbachas ir daugelis romantikų, kurių kūrybinės idėjos buvo perimtos, plėtojamos ir net praktiškai įgyvendinamos Amerikos transcendentalistų. Žavėdamiesi turtinga ir įvairia Amerikos gamta, harmonijos su kuria siekimas buvo jų idealas, jie plėtojo romantinį požiūrį į tikrovę, tikėjimą dvasinių vertybių galia bei amerikietiškojo gyvenimo būdo kritiką. Juos vienijo tikėjimas demokratine Amerikos ateitimi, jos raidos keliu, kultūros savitumu, jos begalinėmis, neišmatuojamomis galimybėmis, atsiskleidžiančiomis neliestos, neapbrėžtos gamtos platybėse. Amerikietiškas transcendentalizmas susiklostė veikiamas vokiečių idealistinės filosofijos ir anglų romantizmo, o tolesni idėjiniai šaltiniai – Rytų tautų ir antikos kultūra.

Amerikos transcendentalistams, skirtingai nuo Europos romantikų, nereikėjo sielotis dėl negražinamos idealizuotos praeities, nes jiems viskas buvo nauja – šalis, gamta, žmogus. Žmogui, pirmą kartą žengiančiam į „neužkariautą“ gamtą ir kuriančiam naują kraštą, viską reikėjo išmėginti pačiam ir taip patikrinti kūno ir dvasios stiprybę. Su viltimi žvelgė tie, kurie tikėjo žmogaus būties ir jo paskirties ypatingumu ir todėl negalėjo taikytis su tuo, kame matė grėsmę idealiam žmogaus prigimties pradui. Tokią grėsmę jau tuomet kėlė materialioji ekonominė krašto raida, įsiviešpataujantis kapitalas, keičiantis ne tik krašto vaizdą, bet ir žmonių santykius bei jų moralę. Transcendentalistai priešpriešino savo filosofines pažiūras civilizacijos pagadintam amerikietiškam gyvenimo būdai – ypač racionaliam praktikizmui ir utilitarizmui. Pasinėrimo daiktinėje kultūroje alternatyva tapo pasinėrimas gamtos stichijoje.

Filosofinis bei romantinis natūralizmas buvo socialinės dvasios raiška, kurios pavyzdys yra H. D. Thoreau. Jis priklausė filosofinei bei

literatūrinei grupei mąstytojų, kuri, I. Kanto ir F. Shellingo pavyzdžiu, tikėjo transcendentiniu gamtos ir žmogaus pradū, sąlygojančiu visų žmogaus prigimties vertų sumanymų ir darbų sėkmę bei didingumą. Pojūčiais neprieinama už jų esanti galia buvo suprantama kaip gamtos ir žmogaus, pasaulio apskritai, dvasingumas, kurio simbolinės apraiškos aptinkamos materialiose pasaulio formose. Jose egzistuoja kosminė dvasia, su kuria susisiečia individuali žmogaus siela – transcendentinės dvasios dalis. Kaip tik pasaulio dvasingumas leidžia kalbėti apie žmogų ir gamtą kaip pasaulio vieningumo pagrindą. Įsivaizduodami gamtą kaip antjuslinę, idealią substanciją, jie manė, jog su ja galima bendrauti universaliame panteistiniame procese. Transcendentalistai postulavo gamtą kaip neišsenkamą dvasinę jėgą, kurios šaltinis – visuotinis harmoningas ir dinaminis kosminis pradus. Gamta nėra pažinimo objektas – tai žmogiškojo išgyvenimo terpė; tik intuicija gali spėlioti jos simbolišką prasmę. Kosminė dvasia – tai aukščiausioji siela, esanti gyva žmoguje.

Amerikos transcendentalistų mokyklos pagrindėjas R. Emersonas susirūpinimą asmenybės ir visuomenės dalia išpažino praktiškai, netoli Konkordo įkurdamas žemės ūkio koloniją, turėjusią parodyti Amerikai proto ir teisingo gyvenimo pavyzdį, ir paskelbdamas manifestą – spiritualistinę (panteistinę ir panpsichistinę) gamtos kultą. Gamta – dvasios simbolis. Ji – aukščiausios sielos įkūnijimas. Emersonas, save vadinęs „begaliniu ieškotoju be praeities“, supažindinęs Šiaurės Ameriką su voikiškuoju idealizmu, iš principo atmetė filosofinių mokyklų ir sistemų dogmatizmą, kovojo prieš materializmą bei pragmatizmą. Jo filosofijoje galima išskirti tris pagrindinius momentus, suponavusius gamtos, kaip dvasios simbolio, suvokimą: 1) dvasia yra vienintelė reali tikrovė, ji yra dieviškumo nešėja; imanentinės mintys apie dieviškumą egzistuoja ir prigimtyje, ir sieloje; 2) centrinė metafizinė dvasios reikšmė – pirmapradis vertybių ir tiesos šaltinis; filosofija yra pačioje žmogaus sieloje gimstantis žvilgsnis į pasaulio kūrimą; 3) visos prigimties sudvasinimas arba jos suvokimas kaip dvasinio absoliuto: prigimtis yra visa ir visa yra prigimtis, taip pat ir dvasia; dvasia yra superdvasia. „Emersoniškasis asmenybės idealas yra pati save formuojanti, idealistinė, aktyvi asmenybė; kuo stipresnė žmogaus asmenybė, tuo labiau jis yra arčiau absoliučios tiesos“ (Nash 1982: 10).

Thoreau, palikęs Konkordą, apsigyveno miške, prie Voldeno tvenkinio. Savo dienoraštį „Voldenas“ jis paskyrė aistringam pokalbiui apie

žmogaus egzistencijos prasmę, apie teisingą, išmintingą gyvenimo būdą, apie netikras vertybes, apie žmogaus viešėjimo gamtoje svarbą jo vertės supratimui, apie būtiną žmogaus ir gamtos harmoniją.

„Voldene“ keliama žmonių bendruomenės pažangos problema. Thoreau klausia: „jei žmogus – vienintelis tikras tos pažangos rodiklis, tai ar jis praturtėjo kurdamas ir plėsdamas daiktų pasaulį? Jei ne, ar tai galima vadinti pažanga, kad ir kokios jos daiktinės apraiškos?“ (Thoreau 1999: 43). Daugelio amžininkų abejingumą savo gyvenimo kokybei Thoreau aiškino pačios gamtos nustatyta tolimesniam žmogaus pojūčiams to gyvenimo baigties perspektyva. Žmogaus materialios gerovės kainą Thoreau laiko paradoksalia: tai jo gyvenimo kaina. Atsitvėręs daiktais bei netikromis vertybėmis, žmogus atsiriboja nuo savo šaknų – nuo gamtos. Prarandant ryšį su gamta, iškyla grėsmė pačiai žmogaus prigimčiai. Šitaip žmogus, būdamas gamtos dalis, atsiveria nuo savęs. Kaip tik čia, traktuojant žmogų kaip neatskiriamą gamtos dalį, glūdi transcendentalinės, gamtos ir žmogaus dvasingumą teigiančios pasaulio sampratos šaknys. Todėl žmogui svarbu suvokti save kaip gamtos dalį, išgyvenant tai, kas gamtoje amžina, kartu ir laikina.

Iškėlęs žmogaus ir gamtos santykį iki aukščiausio dorovingumo lygmens, Thoreau įvertino tą santykį taip pat ir estetiniu požiūriu. Gamtos harmonija jam buvo estetinio – grožio ir etinio – moralės pradų vienybė. Gamtos gėris ir grožis – neatskiriami dalykai. Thoreau apie tai rašė: „gamta dėl savo gėrio ir grožio visada atrodo teisi, o gamtos harmonijos darymas palieka bjaurias žymes žmogaus gyvenime, jo moralėje. Žmogus eina teisingu keliu, jei, likdamas gamtos dalimi, kuria kitą, bet taip pat harmoningą ir tikrą pasaulį“ (Thoreau 1999: 56). Etinį ir estetinį žmogaus santykio su gamta aspektus jis kėlė aukščiau už pažintinį, mokslinį, nors jis pats buvo pastabus natūralistas, didžiai vertinęs gamtotyrą. Galima manyti, kad Thoreau kūryba atvėrė kelią tokiems mąstytojams kaip A. Schweitzeris, M. Ghandi, A. Leopoldas, J. Muiras, kurie nebėgo į gamtą, bet ėjo į žmones su didžiais humanizmo idealais.

Thoreau ir kitų transcendentalistų idėjos atgijo JAV XX a. antroje pusėje. JAV aplinkosauginės veiklos pradininku, Amerikos natūralios gamtos apsaugos ideologu vadinamas *Sierra Club* aplinkosauginės organizacijos įkūrėjas J. Muiras, kuriam gamtos pasaulis buvo ne tik mokslinių tyrimų laboratorija, bet ir šventovė. Etinės ir teologinės Muiri idėjos įsijungė į mokslinį natūralizmą, paremtą panteizmu. Pasak Muiri, moks-

linis pažinimas „tai religiniu noru motyvuotas noras pamatyti Dievo veidą“ (Muir 1987: 10). Tai reiškia, kad vertybės ir faktai tampa neatskiriami. Vadinasi, viskas, ką sukūrė gamta (Dievas), turi didesnę vertę, nei tai, kas yra sukurta žmogaus.

Muiras išplėtojo Emersono idėjas teigdamas, kad gamtoje nėra nieko, ko saulės šviesa nepadarytų gražaus, jas pritaikė gamtosauginėje praktikoje. Iškėlęs laukinės gamtos, kaip žmogaus veiklos nepaliestos gamtos, idėją, jis įrodinėjo, kad nėra vienas, nors ir natūralus, gamtovaizdis nėra bjaurus. Tai buvo labai svarbus tvirtinimas, reiškęs revoliucinį perversmą žmogui vertinant gamtą. Plėtodamas savo mokytojų Amerikos filosofų transcendentalistų R. Emersono ir H. Thoreau idėjas, apibrėždamas natūralią gamtą kaip pirminį moralumą, grožį ir šventumą, Muiras tapo natūralios gamtos idėjos kūrėju. Jo teigimu, natūralios vietovės apdovanotos įkvėpimo ir žvalumo galia. Jis tikėjo, kad kiekvienas, pamatęs gamtos grožį, globos ir gins ją. Sutapatindamas Dievą ir gamtą, jis išreiškė žmogaus norą susiliesti su pasauliu, kurio dalimi jis yra, ir sutaisyti antgantiškumą su gamtiškumu. Muirui, kaip ir Thoreau, svarbiausias tiesos kelias – intuijija.

Muiras, iškėlęs natūralios gamtos, kaip šventos vietos, idėją, vienas pirmųjų JAV pradėjo plėtoti natūralios gamtos vertinimo etinį aspektą.

Muiras, pritardamas biocentrizmo pozicijai, priešėjo prie išvados, kad žmogus yra tik viena iš daugelio gamtos rūšių, egzistuojanti tarpusavyje susijusios gyvybės Žemėje ribose, naikinantis ją dėl religinio išdidumo, ekonominio godumo ir aiškaus nemokšiško. Tuo metu Muirui „gyvūnų teisių“ idėja, teigianti, kad žmogaus teisės nėra svarbesnės nei kitų gamtos kūrinių, peržengusi panteizmo ribas, aplenkė visuotinai pripažintą sąvoką ir iki šiol yra filosofinių ir ekonominių diskusijų tema.

Neigdamas romantikų žavėjimosi gamta polinkį ir apgailestaudamas dėl nepagarbaus elgesio su gamta, Muiras kvietė objektyviai vertinti gamtą. Taip pat vienas pirmųjų jis pateikė „tris nepriklausomas vertybių aksiomas“: 1) gamtos „dvasinio naudingumo“, 2) naudingumo žmonėms ir 3) gamtos kaip dieviškosios vertybės aksiomą.

XX a. pradžioje J. Muirui plėtotos idėjos, nusakančios tolimą žmogaus pojūčiams gyvenimo perspektyvą, yra perimamos ir tyrinėjamos šių laikų filosofų.

Dabartinių ekofilosofų vertinimu, Muiras, nurodęs dvasinę ir praktinę gamtos vertę, nusakė autentišką gamtos vertę. Modernybės, kaip ži-

nių ir visuomenės progreso, kūrybiškumas suvaidino svarbų vaidmenį etikos vystymosi srityje, nes kaip tik čia išryškėjo naujos teorijos, maištausios prieš industrializacijos ir racionalizacijos nešamą susvetimėjimą. Mechanistinei gamtos sampratai priešpriešintos teorijos iškėlė gamtos pasaulio ir dorovinės laimės harmonijos idėjas, pabrėždamos žmogaus ir gamtos vienovę. Gamta traktuojama kaip gyva, neišmatuojama galybė, kuri apima visa, kas egzistuoja, turinti teisę naikinti ir kurti; gamtai perduodamos vystymosi, keitimo, atkūrimo galimybės. Žmogaus idealu tampa apsišvietęs žmogus, pavaldus ne protui, bet sąžinei, suvokiantis savo natūralią prigimtį, suprantantis gamtos dėsnius bei jų poveikį. Modernybės filosofijoje iškeltos natūralios gamtos, gamtos kaip vertybės, žmogaus ir gamtos harmonijos idėjos iškilo kaip reikšmingos XX a. ekofilosofijos plėtotės gairės, dominuojančios šiuolaikinės filosofijos koncepcijose.

LITERATŪRA

- Brennan A. (1988). *Thinking about nature*. London: Routledge.
- Brenner W. H. (1989). *Elements of Modern Philosophy: Descartes Through Kant*. New York: Dutton.
- Esposito J. (1987). *Schelling's Idealism and Philosophy of Nature*. Lewisbury: Bucknell University Press.
- Foerbachas L. (1985). *Krikščionybės esmė*. Vilnius: Mintis.
- Kalenda Č. (1998). *Ekologinės etikos tapšmas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Locke J. (1997). *Zwei Abhandlungen über die Regierung*. Frankfurt am Main.
- Manes Ch. (1992). Nature and Silence. *Environmental Ethics*. Vol. 4, No. 3. Denton (tex): the center of environmental philosophy. The Univ. of North Texas.
- Muir J. (1987). *My First Summer in the Sierra*. New York: Penguin Books.
- Nash R. (1982). *Wilderness and the American Mind*. New Haven and London: Yale University Press.
- Ruso Ž. Ž. (1979). *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
- Schelling F. W. J. (1995). *Žmogaus laisvės filosofija*. Vilnius, Pradai/ALK.
- Thoreau H. D. (2001). *Voldenas, arba gyvenimas miške*. Vilnius: Baltos lankos.

PROBLEM OF RELATION BETWEEN HUMAN AND NATURE: SOURCES OF ECOCENTRIC WORLDVIEW

Jūratė Mackevičiūtė

Summary

The discourse of modernity as a progress of knowledge and society had a significant role in the development of ethics as it was here where new theories revolting against alienation brought by industrialization and rationalization manifested themselves. Theories contradictory to the mechanistic perception of nature induced ideas of harmony between natural world and moral happiness, emphasizing the unity between human and nature. Nature is treated as an animate immeasurable power involving everything that exists and having the right to destroy and to create; nature has the ability to develop itself, change, restore. An ideal human is an educated one who obeys not his reason, but his consciousness, who perceives his nature, understands laws of nature and their effects. Ideas about nature as a value, about harmony between human and nature raised in modern philosophy served as significant landmarks for developing ecological philosophy of the 20th century and are dominant among the concepts of modern philosophy.